

PROJECTE D'EDICIÓ DE LES OBRES COMPLETES DE MANUEL MILÀ I FONTANALS

Manuel JORBA

JUSTIFICACIÓ DEL PROJECTE

Marcelino Menéndez Pelayo va publicar, sota el títol general d'*Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals*, les obres que havien consagrat Milà com a historiador de la literatura, romanista, folklorista i preceptista i, en quatre dels volums, la major part dels articles, opuscles i petites monografies i altres estudis dispersos, amb algun d'inèdit.¹

Ja dins el segle xx, Josep Roig i Roqué aplegà en un volum les obres en llengua catalana,² que n'inclou alguna de no editada per Menéndez Pelayo, i publicà la proposta, inèdita, de codificació de l'ortografia catalana,³ i Lluís Nicolau d'Olwer recopilà, amb criteris d'anotació molt restrictius, dins la Biblioteca Filològica de l'IEC, dos volums d'epistolari de Milà⁴ i deixà impresos quasi tots els plecs del tercer,⁵ que no recullen tot el que ara es coneix de l'epistolari rebut i enviat.

1. *Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals*, catedrático que fue de literatura de la Universidad de Barcelona. Coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo, de la Real Academia Española, I. *Tratados doctrinales de literatura*, Barcelona, Librería de Alvaro Verdaguer, 1888; II. *De los trovadores en España. Estudio de poesía y lengua provenzal. Ibid.*, 1889; III. *Estudios sobre historia, lengua y literatura de Cataluña. Ibid.*, 1890; IV. *Opúsculos literarios. Primera serie. Ibid.*, 1892; V. *Opúsculos literarios. Segunda serie. Ibid.*, 1893; VI. *Opúsculos literarios. Tercera serie. Ibid.*, 1895; VII. *De la poesía heroico-popular castellana. Estudio precedido de una oración acerca de la literatura española. Ibid.*, 1896; VIII. *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales. Ibid.*, 1896. Els volum VII i VIII són, amb la portada i les cobertes canviades, els de les primeres edicions, respectivament del 1874 i del 1882.

2. *Obres catalanes d'en Manuel Milà y Fontanals*. Barcelona: Gustau Gili, 1908.

3. Manuel MILÀ I FONTANALS. *Projecte de ortografia catalana*. Ara per primera vegada estampat amb pròleg i notes per J. Roig i Roqué. Barcelona: Llibreria Religiosa, 1915.

4. Lluís NICOLAU D'OLWER. *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, I. *Anys 1840-1874*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1922; *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, II. *Anys 1875-1880. Ibid.*, 1932.

5. Publicat «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica» de l'Institut d'Estudis Catalans (Lluís NICOLAU D'OLWER. *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, III. *Anys 1881-1884. Ibid.*, 1995).

Martí de Riquer dirigí la col·lecció d'«Obras completas de Manuel Milá y Fontanals», en què només aparegueren dues de les obres capitals de Milà.⁶ Uns anys després, se'n publicà la traducció catalana d'un recull d'articles,⁷ un *Romancer català*⁸ elaborat a partir del *Romancerillo catalán* de 1882, que al seu torn ha estat editat en facsímil.⁹ Més recentment ha estat publicada la primera part («Parte poética») del *Compendio del arte poética* i els *Principios de literatura general* de 1884, amb la qual cosa deixa fora de l'edició els capítols d'història de la literatura espanyola que havien format part de les edicions de 1874 i 1877, amb el que hi incloïa de literatura catalana.¹⁰

Durant molts anys, pel que fa a l'actualització dels objectius científics i a la dels procediments de treball, Manuel Milà i Fontanals va ser pràcticament un solitari, en el món espanyol universitari i acadèmic en general, de la recerca filològica i de la historioliterària. Aquella actualització anava lligada necessàriament a l'assimilació i incorporació, per ell duta a terme, del comparatisme aplicat a la història literària (a la de l'èpica —la que ell batejà d'«heroicopopular»—, a la de la lírica dels trobadors, a la d'influència trobadoresca i cortesana en general i a la de la tradició oral) i als estudis diacrònics en el camp de la llengua, compaginats amb els sincrònics amb què enfocà els estudis dialectals (singularment, com a més conegut, el del parlar de Barcelona, al costat d'altres d'inèdits, de transcripció íntegra i segura pràcticament impossible).¹¹

Pel conjunt dels seus treballs, Milà, que representa «la introducció de la filologia moderna a la península ibèrica»,¹² ha de ser considerat el constructor inicial dels estudis filològics i dels historioliteraris, i assenyaladament dels de llengua i literatura catalanes, i particip i definidor d'una «escola històrica» catalana.¹³

6. Manuel MILÀ I FONTANALS. *De la poesía heroico-popular castellana*. Edición preparada por Martín de Riquer y Joaquín Molas. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Menéndez Pelayo. Instituto Miguel de Cervantes. Sección de Literaturas Románicas, 1959, i Manuel MILÀ I FONTANALS. *De los trovadores en España*. Edición preparada por C. Martínez y F. R[ico] Manrique. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato Menéndez Pelayo Instituto Miguel de Cervantes. Sección de Literaturas Románicas, 1966.

7. Manuel MILÀ I FONTANALS. *Teoría romántica*. A cura de Manuel Jorba. Barcelona: Edicions 62, 1977.

8. *Romancer català*. Text establert per Manuel Milà i Fontanals. A cura de Joan Antoni Paloma. Barcelona: Edicions 62, 1980.

9. Manuel MILÀ I FONTANALS. *Romancerillo catalá . Canciones tradicionales*. Barcelona: Alta Fulla, 1999.

10. Manuel MILÀ I FONTANALS. *Estética y teoría literarias*. Edición de Pedro Aullón de Haro. Madrid: Editorial Verbum, 2002.

11. S'hi inclourà, en apèndix, un regest de cadascun dels capítols o seccions, degut a Francesc Bernat i Baltrons.

12. Lola BADIA, «La literatura catalana medieval vista per alguns erudits vuitcentistes». *Estudis Universitaris Catalans*, XXVIII (1994), 11-12.

13. Joaquim MOLAS. «Els estudis de literatura: l'escola històrica». Antoni BADIA I MARGARIT *et al.* *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*. Barcelona: L'Avenç Estudis, 1981, p. 155-159 (reed. amb el títol «L'escola històrica de Milà i Fontanals»). *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, Editor, 2010, p. 61-67; Joaquim MOLAS. «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana». *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987, p. 257-276 (reed. dins *Sobre la construcció ...*,

Milà tingué relació professional (epistolar o personal) amb molts dels millors i més influents romanistes, historiadors de la literatura, erudits i folkloristes europeus del moment, entre els quals Karl Bartsch, Adolf Ebert, Ludwig Gustav Lemcke, Adolf Mussafia, Joseph-Ferdinand Wolf; Théodor-Joseph Boudet, comte de Puymaigre, Émile Egger, Paul Meyer, Alfred Morel-Fatio, Gaston Paris; Eugène Baret, Anatole Boucherie, Camille Chabaneau, Alphonse Roque-Ferrier; Cesare Foà, Costantino Nigra, Giuseppe Pitrè, Stanislao Prato, Pio Rajna, Salvatore Salomone-Marino; Leopoldo Augusto de Cueto, Aureliano Fernández-Guerra, Pascual de Gayangos, Marcelino Menéndez Pelayo, Juan Facundo Riaño, José Amador de los Ríos i Juan Valera. Aquesta relació, d'altra banda, potencià i donà consistència al coneixement que tingué, directe o indirecte i més o menys parcial, de l'obra escrita d'erudits i experts en diverses branques del coneixement poc o molt anteriors o estrictament coetanis com Bernardo de Aldrete, Antoni de Bastero, Franz Bopp, Friedrich Diez, Claude Fauriel, Léon Gautier, Jakob Grimm, Johann-Gottfried von Herder, Max Müller, Alexis Pierron, François Raynouard, August Wilhelm i Friedrich Schlegel, Simonde de Sismondi, Giambattista Vico i Abel-François Villemain, entre la de molts altres.

Malgrat la seva orientació per la docència i la investigació literàries, o potser gràcies també a aquesta dedicació i a la seva implicació gradual amb institucions i iniciatives de la Renaixença, Milà no deixà mai d'interessar-se per la literatura del seu temps, ni de contribuir-hi a través de l'activitat creativa (amb poemes, poemes en prosa, narracions historicollegendàries i traduccions literàries) i de la crítica militant, i de les relacions personals amb escriptors i activistes culturals de tots els Països Catalans (inclosos, per exemple, a més de molts mallorquins i valencians, i entre altres, Julià-Bernat Alart, de Vinçà, i Josep Frank, de l'Alguer).

Així, bé que bona part de l'activitat crítica (de vegades divulgativa) s'orientà al comentari de l'actualitat erudita, la seva participació en l'establiment del cànon vuitcentista i al de l'històric universal per al lector vuitcentista tingué manifestacions diverses i de prou importància des dels seus anys d'aprenentatge. En síntesi, cal destacar en aquest àmbit que: 1) participa amb textos crítics i creatius en la definició i defensa del romanticisme enfront de la rutina classicitzant i de la tergiversació caricaturesca dels elements de renovació propis del nou moviment; 2) sistematitza per primera vegada els principis de la poètica romàntica basada en una visió històrica de la literatura universal; 3) incorpora els estudis d'estètica com a disciplina escolar universitària, com a propedèutica de la literatura; 4) fa assaigs crítics, acadèmics i divulgatius sobre el concepte i la funció de la crítica literàries i sobre altres qüestions referents al paper de la literatura (i més en concret de la poesia) en la societat romàntica; 5) publica articles seriatos sobre obres teatrals culminants del repertori universal; 6) participa en el projecte de situar la llengua literària catalana en un mapa no limitat als àmbits domèstic i popular.

p.73-93); Manuel JORBA. «Manuel Milà y Fontanals en la encrucijada de la filología europea moderna». *Boletín de la Real Academia Española*, LXIX (1989 [1990]), 493-513; Manuel JORBA. «La literatura catalana en les lliçons de literatura espanyola de Manuel Milà i Fontanals». *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003 p. 573-587, i Francesc BERNAT I BALTRONS. «Francesc Cambouliu: un pioner de la història de la literatura catalana». *Anuari Verdaguer. Revista d'estudis literaris del segle XIX*, 17 (2009 [2011]), 11-28.

D'altra banda, crea un corpus poètic que complementa, exemplificant-les, les opcions teòriques defensades i els temes i els procediments literaris més valorats al llarg dels anys que van de la seva immersió romàntica com a crític als anys de maduresa. La dimensió teòrica i programàtica de l'obra poètica i narrativa de Milà, mai no recollida en la seva totalitat, la seva relació amb l'obra crítica i teòrica inicial i la implicació en el context romàntic i renaixentista fan aconsellable de donar-la a conèixer en la seva integritat, com es farà amb els articles i manuals escolars i d'alta divulgació: en efecte, bé que, com ja ha estat indicat més amunt, ha estat publicat algun recull antològic de l'obra crítica milaniana, i reeditada alguna obra sencera i algun capítol solt d'alguna de les obres més representatives de la defensa de la doctrina romàntica, la significació i la vigència de Milà com a referent de la història literària, de la romanística, dels estudis de la literatura popular i del pensament dels segle romàntic fan aconsellable de plantejar l'edició de l'obra milaniana amb ambició de totalitat. En altres mots, la continuïtat amb què s'han anat publicant estudis sobre l'obra i la figura de Milà, des del temps de la seva plena activitat intel·lectual fins als nostres dies, en certifiquen la vigència com un dels punts de referència culturals del vuit-cents català, de repercussió àmplia en els mons acadèmic i literari, i en fan necessària una edició crítica, tal com la reclamava Hans Juretschke «*para unas obras verdaderamente completas del autor*».¹⁴

És de destacar que, del centenar llarg de les obres indicades a la bibliografia referida directament o de manera destacada a Milà i Fontanals recollida al meu estudi sobre *Manuel Milà i Fontanals en la seva època* (tancat el 1983),¹⁵ no passen de vint-i-cinc les publicades entre el 1939 i el 1983. En canvi, posteriorment a aquesta data, i coincidint amb el nou interès pels estudis literaris del segle XIX desvetllat de fet pel Col·loqui Internacional sobre la Renaixença, del 1984,¹⁶ els estudis milanians, coadjuvant-hi la commemoració del centenari de la mort de Milà, també el 1984, s'han enriquit amb un centenar de nous estudis, documentats a l'Apèndix.

OBJECTIUS I CONTINGUT

L'objectiu final del projecte és l'edició crítica del conjunt de les obres de Milà i Fontanals, d'acord amb els set blocs de l'esquema següent:

14. Hans JURETSCHKE. «La actualización de la vida y obra de Milá y Fontanals en la historiografía literaria y cultural de España. Un comentario a la investigación de Manuel Jorba». *España y Europa: Estudios de crítica cultural. Obras completas de Hans Juretschke*, III. Edición a cargo de Miguel Ángel Vega Cernuda. Madrid: Editorial Complutense, 2001, p. 1.492.

15. Manuel JORBA. *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*. Barcelona: Curial, 1984 [1985].

16. Manuel JORBA. «Vintè aniversari del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença». *Anuari Verdguer. Revista d'estudis literaris del segle XIX*, 13 (2005 [2007]), 209-302.

- I. Estudis, articles i assaigs crítics, erudits i divulgatius
 1. Literatura i cultura del vuit-cents
 2. Literatura medieval, moderna i popular
 3. Estudis lingüístics
 4. Estudis històrics, artístics i arqueològics

- II. Els manuals de preceptiva i història literàries i d'estètica
 1. Programes escolars i manuals de preceptiva literària i de declamació:
Compendio del arte poética (1844)
Asignatura del 3r. año de Filosofía. Literatura e historia [Programes] (1845)
Universidad Literaria de Barcelona. Facultad de Filosofía-Asignatura de Literatura general y española. Programa que ha formado el profesor de dicha asignatura ... (1847)
Manual de declamación (1848)
Manual de retórica y poética (1848 i 1850)
 2. Les primeres aproximacions a l'estètica:
Manual de estética (1848)
Principios de estética (1857)
 3. Els manuals universitaris:
Principios de teoría estética y literaria (1869)
Principios de literatura general y española (1873-1874, 1877)
Principios de literatura general (1884)

- III. Obra poètica i narrativa (historiconarrativa, lírica, fantàstica i popularitzant) i traduccions literàries
 1. *Algunos estudios literarios* (1838)
 2. Obra poètica i narrativa dispersa o inèdita
 3. Traduccions literàries

- IV. Poesia popular i folklore
 1. *Observaciones sobre la poesía popular* (1853)
 2. *Romancerillo catalán* (1882)
 3. Estudis i col·leccions pòstums

- V. *De los trovadores en España* (1861)

- VI. Literatura castellana i èpica medieval
 1. *Oración acerca de la literatura española* (1865)
 2. *De la poesía heroico-popular castellana* (1874)

- VII. Epistolari

L'objectiu més immediat del programa, que no necessàriament s'ha de dur a terme segons l'ordre presentat, és la publicació del bloc I, dels estudis, articles i assaigs crítics,

erudits i divulgatius, donats a conèixer generalment en revistes i publicacions collectives o miscel·lànies. S'hi inclouen, tanmateix, monografies d'una certa extensió, com la dedicada a Pròsper de Bofarull, presentada a l'Acadèmia de Bones Lletres i publicada solta.

El punt de referència documental bàsic per a l'establiment del corpus textual de l'obra milaniana i de la correspondència és la Biblioteca de Menéndez Pelayo, legatària de l'arxiu documental personal de Milà; en un segon nivell, ho és també la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, legatària de la major part de la biblioteca personal. També la Biblioteca de Catalunya conserva alguns volums que havien pertangut a Milà, a més d'alguns manuscrits hològrafs i altra documentació, provinents de llegats o d'altres diverses adquisicions. Altres materials necessaris per a l'edició (obra impresa, manuscrits literaris, obres ressenyades i de referència, correspondència, etc.) es troben, entre algunes altres institucions, a l'Archivo General de la Administración Civil del Estado (Alcalá de Henares), Arxiu Comarcal de Vilafranca del Penedès, Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, Arxiu Episcopal de Vic, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Pere Regull (Vilafranca del Penedès), Ateneu Barcelonès, Biblioteca Nacional de España (Madrid), Biblioteca Arús, Biblioteca de Catalunya (Barcelona), Biblioteca Museu Balaguer (Vilanova i la Geltrú), Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona, Bibliothèque Nationale (París), Col·legi de Periodistes de Catalunya (Barcelona), Museo Etnografico Pitrè (Palerm), Real Academia Española (Madrid) i Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

ORGANITZACIÓ I EQUIP DE TREBALL

Tot obviant un estricte criteri cronològic, s'opta per l'organització tipològica i temàtica de l'obra dispersa, de manera que (obra de creació a banda) els estudis, articles i assaigs, d'una part, i els manuals escolars, de l'altra, s'inclouen en blocs diferenciats de les obres «majors», i agrupats per temes o objectes d'estudi.¹⁷ A llur torn, no s'inclouen

17. Dins el primer bloc, la secció de «Literatura i cultura del vuit-cents» inclourà:

Articles i estudis doctrinals.

Les institucions i els autors del vuit-cents

Ressenyes teatrals: teatre contemporani

Institucions i autors catalans

Obres de Walter Scott

Autors alemanys

Autors italians

Institucions i autors francesos

Institucions i autors castellans

Al mateix primer bloc, la secció d'«Estudis d'història literària: literatures antiga, medieval, moderna i popular» inclourà:

Literatures grega i llatina

Literatura castellana

en els blocs d'obra crítica i erudita dispersa, fora d'algun cas excepcional, que es justificà oportunament, els articles i altres textos (introduccions, notes i comentaris a textos creatius, per exemple) que foren recollits quasi simultàniament en volum per Milà mateix (*Algunos estudios literarios, Observaciones sobre la poesía popular, Principios de estética*), o que no hi foren considerats, però que hi tenen relació, els quals, tanmateix, seran tinguts en compte per a l'establiment crític del text.

Els estudis introductoris i les notes de cada conjunt temàtic volen ser breus i suficients, i aniran acompanyats de la bibliografia específica. Les notes als textos editats volen respondre a la necessitat d'aclarir el sentit dels passatges que ho necessitin, contribuir a la contextualització històrica de l'obra milanesa i aclarir i justificar les particularitats de l'establiment crític del text.

Els textos de Milà i els que reproduïx o transcriu d'autors moderns i coetanis, o de la tradició oral, tant els de llengua catalana com els publicats en llengües ja codificades al segle XIX, es publicaran segons la normativa actual, tot respectant la morfologia, la sintaxi i el lèxic originals. L'ús de majúscules i la puntuació s'adaptaran als usos actuals, sota un criteri de respecte per l'original quan sigui vàlid. De manera semblant, es modificaran els hàbits d'escriptura del segle XIX que hagin estat aplicats als textos transcrits de manuscrits o reproduïts d'edicions precedents i que no siguin ara vigents.

Gràcies al suport econòmic de la Secció Històrica-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que ha acollit el projecte i que té previst d'incorporar a la col·lecció de «Memòries» els successius volums d'aquesta edició, sense perjudici de la també desitjable edició electrònica, es disposa ja de la transcripció de la totalitat dels textos dels tres primers blocs i del cinquè, a més de la de les *Observaciones sobre la poesía popular* i de part de la del *Romancerillo catalán*, corresponents al quart bloc. Els textos impresos han estat transcrits per Gerard Guerra, estudiant de la Universitat Autònoma de Barcelona, ara llicenciat en Filologia Catalana. La dels textos inèdits només conservats en manuscrits, quasi tots hològrafs, i la fixació i l'anotació de tot el corpus milanià són a càrrec meu, així com els estudis introductoris, llevat, com a mínim, del corresponent als estudis lingüístics, que són introduïts pel professor Francesc Bernat i Baltrons. Per al corpus de literatura popular, especialment per a la dispersa i inèdita, tindrà la col·laboració necessària del professor Joan-Antoni Paloma Tous.

Teatre
 Prosa, poesia i erudició
 Literatura popular
Literatura provençal
Literatura catalana
 Poesia
 Estudis teatrals
 Prosa literària i erudició
 Literatura popular
Literatura francesa
Literatura italiana
Altres literatures i preceptiva literària
Altres estudis de literatura popular

L'ampli espectre tipològic i temàtic de les obres de Milà (amb obres de creació literària i amb estudis històrics, historicoliteraris, filològics, gramaticals, lingüístics, crítics, folklòrics, filosòfics i, fins i tot, jurídics) reflecteix, en l'àmbit de les humanitats, un rellevant caràcter interdisciplinari. Per això, el projecte podrà facilitar l'accés documentat a estudis clau en el panorama europeu de la història literària i de la filologia romànica vuitcentistes i contribuir al millor coneixement del paper de Milà en aquest camp i en el del que va tenir en el procés de la introducció i consolidació del romanticisme i en la configuració de la personalitat catalana vuitcentista, a través de l'accés més complet que no fins ara a les propostes i programes culturals i als estudis sobre persones i obres directament implicades en la Renaixença.

APÈNDIX

Bibliografia recent (1984-2011)

- Miquel ALMIRALL (1997): *Milà i Fontanals, sociolingüista*. Barcelona: La Busca edicions.
- Pedro AULLÓN DE HARO (2002): «Estudio preliminar». Manuel MILÀ Y FONTANALS. *Estética y teoría literaria*. Edición de Pedro AULLÓN DE HARO. Madrid: Editorial Verbum, p. XV-XXXIX.
- Lola BADIA (1994): «La literatura catalana medieval vista per alguns erudits vuitcentistes». *Estudis Universitaris Catalans*, xxviii, p. 9-16.
- Jaume BALTÀ I MONER (1984): «Del naturalisme d'en Milà i Fontanals», *Olerdulae*, 25-26, p. 20-22.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (1999): «Una descripció lingüística desconeguda de les comarques del sud del País Valencià al segle XIX». *Caplletra*, 27, 213-222.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2000): «Una versió dialectal inèdita sobre un dels contes del Decameró». *Profesor Basilio Losada: enseñar a pensar con libertad e riesgo*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 171-177.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2002): «Els orígens de la classificació ternària dels dialectes catalans de Manuel Milà i Fontanals». *Anuari de Filologia de la Universitat de Barcelona (Secció C)*, XXI, 9, 9-28.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2002): «Els inicis de la teoria fonètica catalana al segle XIX: les idees de Milà i Fontanals sobre el vocalisme». *ELLC*, XLIV, 103-128.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2003): «El baleàric dins els estudis dialectals inèdits de M. Milà i Fontanals». *Zeitschrift für Katalanistik*, 16, 41-53.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2003): «Percepcions interdialectals i variants fonètiques de tipus sociolingüístic en el mallorquí del segle XIX». *Randa*, 50, 113-132.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2003): «El paper dels dialectes al *Romancerillo catalán* (1882) de Milà i Fontanals». Francesc CODINA, Ramon PINYOL, Antoni TORT i Miquel TUNEU (ed.). *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 131-146.

- Francesc BERNAT I BALTRONS (2004): «La fonètica del baleàric segons una descripció inèdita del segle XIX». *Llengua & Literatura*, 15, 91-165.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2006): «La delimitació de les llengües en els inicis de la lingüística: el cas català». *Actes del VII Congrés de Lingüística General* [edició en CD-Rom]. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2007): *Un estudi de dialectologia catalana del segle XIX: les notes de Manuel Milà i Fontanals sobre el maonès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2007): «La morfologia del menorquí de Maó segons una descripció desconeguda de Manuel Milà i Fontanals». *Randa*, 58, 99-124.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2007): «Una aproximació inèdita de Manuel Milà i Fontanals a l'eivissenc del segle XIX». *ELLC*, 55, 49-75.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2009): «Francesc Cambouliu i la fi del llemosinisme a la fi del s. XIX». *Les relacions occitano-catalanes al lliandar del segle XXI*. Péronnas: Éditions de la Tour Gile, p. 141-149.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2010): «La relació entre el català i l'occità a l'obra de Manuel Milà i Fontanals». Kálmán FALUBA i Ildikó SZIJJ (eds.). *Actes del Catorzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes.. Universitat Eötvös Loránd de Budapest, 4-9 de setembre de 2006*, iii. *Contactes lingüístics i traductologia*. Barcelona: PAM, p. 85-95.
- Francesc BERNAT I BALTRONS (2009 [2011]): «Francesc Cambouliu: un pioner de la història de la literatura catalana». *Anuari Verdaguer. Revista d'estudis literaris del segle XIX*, 17, 11-28.
- [Francesc BLANC I CANYELLAS] (1984): *Elogi i narració de la vida i obra de M. Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès: Ajuntament.
- Francesc BLANC I CANYELLAS (2011): «Milà i Riba: Lo pros Bernart i el fort, fidel i pros Tristany». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 96-102.
- Pere BOHIGAS I BALAGUER (1993): «El discurs del doctor Rubió i Lluch sobre En Milà». *Folklore del Penedès*. Vilafranca del Penedès: [Edició de l'autor], p. 71-76.
- Enric BOU (1989): «Monument a l'erudit Manuel Milà i Fontanals». *Diari de Barcelona. Llibres* (22-VIII), v.
- August BOVER I FONT (2007): «La represa de relacions culturals amb l'Alguer». *Sardocatalana*. Llengua, literatura i cultura catalanes a Sardenya. Paiporta: Editorial Dene, p. 113-121.
- Joan CARRERES I PÉRA (1988): «Manuel Milà i Fontanals: filòleg, escriptor i crític literari», dins *La nostra gent*, II. Esplugues de Llobregat: Plaza i Janés, p. 230-232.
- Silvia COLL-VINENT (2011): «Walter Scott en Milà i Fontanals, o la influència del "romanticisme saludable" (1839-1854)». Sílvia COLL-VINENT i Isabel de COLMENARES (ed.) *El llegat Milà i Fontanals a la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona*. Barcelona: Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull / Institut d'Estudis Penedesencs, p. 89-116.
- Isabel de COLMENARES (2011): «Catàleg de la biblioteca particular de Milà i Fontanals».

- Sílvia COLL-VINENT i Isabel de COLMENARES (ed.). *El llegat Milà i Fontanals a la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona*. Barcelona: Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull / Institut d'Estudis Penedesencs, p. 117-206.
- Joan CUSCÓ I CLARASÓ (2002 [2003]): «Jacint Verdaguer i Manuel Milà i Fontanals». *Anuari Verdaguer*, 11, 541-548.
- Joan CUSCÓ I CLARASÓ (2006 [2007]): «De les idees estètiques de la Renaixença a l'obra de Verdaguer. Verdaguer, els germans Milà i Fontanals, Llorens i Barba i Coll i Vehí». *Anuari Verdaguer. Revista d'estudis literaria del segle XIX*, 14, 279-290.
- Joan CUSCÓ I CLARASÓ (2011): «Manuel Milà i Fontanals». *Serra d'Or*, 615, 45-47.
- Miquel DOLÇ (1989): «La figura de Manuel Milà i Fontanals». *La Vanguardia. Libros* (15-xii), 15.
- Anton ESPADALER (1991): «Lo romanç del Pros Milà». *El País. Quadern* (19-ix), 2.
- Manuel GARRIDO PALAZÓN (1988): «Función de la literatura e historia literaria: un planteamiento (De los "encyclopédistes" a Manuel Milá)». *1616. Anuario de la Sociedad Española de Literatura General y Comparada*, vi-vii, 115-124.
- Carles GARRIGA (2004): «Milà i Fontanals, entre l'èpica i l'estètica». *Del Romanticisme al Noucentisme. Els grans Mestres de la filologia catalana i la filologia clàssica a la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, p. 27-39.
- Pere GRASES (1987): «Milà i Fontanals i els camps de Dela», «Manuel Milà i Fontanals i la poesia èpico-popular», «Andrés Bello i Manuel Milà i Fontanals». *Hores de joventut i de maduresa*. Barcelona: Editorial Seix Barral, p. 143-226.
- Manuel JORBA (1984): «Sobre els dos *Romancerillos* de Manuel Milà i Fontanals». *Estudis Universitaris Catalans*, XXVI, 93-121.
- Manuel JORBA (1984 [1985]): *Manuel Milà i Fontanals en la seva època. Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona: Curial.
- Manuel JORBA (1986): «Crítica i erudició: Milà i la seva escola». *Història de la literatura catalana*, VII. Barcelona: Ariel, p. 437-457.
- Manuel JORBA (1987): «Manuel Milà i Fontanals, impulsor del romanticisme». *Faig*, 28 (maig), 51-59.
- Manuel JORBA (1989): *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Manuel JORBA (1989 [1990]): «Manuel Milá y Fontanals en la encrucijada de la filología europea moderna», *Boletín de la Real Academia Española*, LXIX, 493-513.
- Manuel JORBA (1991): *Manuel Milà i Fontanals, crític literari*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Manuel JORBA (1995): «Presentació», Lluís Nicolau d'Olwer, *Epistolari de M. Milà i Fontanals*, III. 1881-1884. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 1-4.
- Manuel JORBA (2002): «Del primer romanticisme al conservadorisme ideològic: Manuel Milà i Pau Piferrer». *Barcelona. Quaderns d'Història*, 6, 89-103.
- Manuel JORBA (2003): «La literatura catalana en les lliçons de literatura espanyola de Manuel Milà i Fontanals». Francesc CODINA, Ramon PINYOL, Antoni TORT i Miquel TUNEU (ed.). *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. I. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 573-587.

- Manuel JORBA (2010): «Pròleg» a Ramon MARRUGAT. *La poesia en català de Manuel Milà i Fontanals*. [Vilafranca del Penedès]: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 7-9.
- Manuel JORBA (2011): «Pròleg» a *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 7-13.
- Manuel JORBA (2011): Introducció: els (pocs) llibres de Milà i l'(abundós) arxiu personal». Sílvia COLL-VINENT i Isabel de COLMENARES (ed.). *El llegat Milà i Fontanals a la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona*. Barcelona: Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull / Institut d'Estudis Penedesencs, p. 11-42.
- Hans JURETSCHKE (1993): «La actualización de la vida y obra de Milá y Fontanals en la historiografía literaria y cultural de España. Un comentario a la investigación de Manuel Jorba». *Revista de Literatura*, 109, 149-159 (també dins Hans JURETSCHKE. *España y Europa: Estudios de crítica cultural Obras completas de Hans Juretschke*, III. Edición a cargo de Miguel Ángel Vega Cernuda. Madrid: Editorial Complutense, 2001, p. 1.485-1.492).
- Francesc LLOPART (2000): «Milà en l'arrel de la modernitat: sobre els *Principios de estética (1857)*». Josep M. DOMINGO i Francesc ROIG (eds.) *El Segle Romàntic. Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps*, Tarragona, Diputació, p. 249-259.
- Jordi MALÉ I PEGUEROLES (2003): «La literatura catalana a la Universitat. Esbós d'una història (I)». *Revista de Catalunya*, 186 (juliol-agost), esp. p. 41-45.
- Antoni MARGARIT (1984): *Episodis de la història de Sant Cugat Sesgarrigues. Els Milà de Ferran i la seva relació amb Sant Cugat Sesgarrigues (Segles XVI-XIX)*. Sant Cugat Sesgarrigues.
- Ramon MARRUGAT CUYÀS (2010): *La poesia en català de Manuel Milà i Fontanals*. [Vilafranca del Penedès]: Institut d'Estudis Penedesencs.
- Ramon MARRUGAT CUYÀS (2011): «El Penedès en l'obra de Milà i Fontanals». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 42-66.
- Antoni MASSANELL I ECLASANS (1984): «La família Milà de Ferran a Vilafranca», *Olerdulae*, 25-26, 13-18.
- Albert MESTRES (2011): «Milà i Fontanals i l'èpica romàntica». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 84-102.
- Joaquim MOLAS (1985): «Milà i la Renaixença». *Acte inaugural del curs 1985-1986. Celebració del Centenari de Manuel Milà i Fontanals. Discursos commemoratius de Joaquim Molas i Martí de Riquer. 1 d'octubre de 1985*, p. 5-27 (reed. dins *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*. Palma: Lleonard Muntaner, Editor, 2010, p. 95-109).
- Joaquim MOLAS (1987): «Sobre la periodització en les històries generals de la literatura catalana». *Symposium in honorem prof. M. de Riquer*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987, p. 257-276 (reed. dins *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*. Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, Editor, 2010, p. 73-93).
- Joaquim MOLAS (1981): «Els estudis de literatura: l'escola històrica», *L'aportació de la universitat catalana a la ciència i a la cultura*, Barcelona, L'Avenç Estudis, p. 155-159

- (reed. sota el títol «L'escola històrica de Milà i Fontanals». *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*. Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, Editor, 2010, p. 61-67).
- Joaquim MOLAS (2001): «Presentació. Manuel Milà i Fontanals (1818-1884). *Acerca del carácter general de la literatura española*. 21 discursos inaugurals. 1836-1931, vol. 5. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. v-vii (reed. Joaquim MOLAS. «Apèndix 2: Sobre dos discursos acadèmics». *Sobre la construcció de la literatura catalana i altres assaigs*. Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, Editor, 2010, p. 67-69).
- María de las Nieves MUÑIZ MUÑIZ (2005): «Manuel Milà i Fontanals, traductor clandestí de Giambattista Casti». *Els Marges*, 76, 69-78.
- Lluís NICOLAU D'OLWER (ed.) (1995): *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*. I. Anys 1840-1874. Barcelona: Institut d'Estudis Catalana, 1922; II. Anys 1875-1880. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1932; III. Anys 1881-1884. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Guadalupe ORTIZ DE LANDÁZURI I BUSCA (1992): «Manuel Jorba: *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*». *Revista de Catalunya*, 6 (maig), p. 162-163.
- Joan-Antoni PALOMA TOUS (1992): «Milà i Fontanals, col·lector de cançons de pandero». *Miscel·lània Sanchis Guarnier*, II. Barcelona: Departament de Filologia Catalana (Universitat de València)/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 475-488.
- Joan-Antoni PALOMA TOUS (1986): «De la relació entre Milà i Fontanals i Josep Giró i Torà. Inicis d'una amistat». *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, II, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 187-201.
- Joan-Antoni PALOMA TOUS (1994): «Alguns apunts sobre el Milà col·lector de folklore». *Actes del col·loqui sobre cançó tradicional*. Reus, setembre 1990. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 327-338.
- Joan-Antoni PALOMA TOUS (2011): «Milà i Fontanals i el folklore». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 40-50.
- Ramon PLA I ARXÉ (1986): «Manuel Jorba: *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*». *Llengua & Literatura*, 1, 567-571.
- Ramon PLA I ARXÉ (1989): «Pedra picada». *El País*. *Quadern* (7-xii), 7.
- José PORTOLÉS (1986): «Menéndez Pidal y sus maestros en Filología. Sus maestros españoles: Manuel Milá y Fontanals y Marcelino Menéndez Pelayo». *Medio siglo de filología española (1896-1952)*. *Positivismo e idealismo*. Madrid: Cátedra, p. 22-26.
- Jaume PORTULAS (2011): «Milà i Fontanals i la qüestió homèrica». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals*. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 104-118.
- Josep M. PUJOL (2004): «Un episodi preliminar de la història de la rondallística catalana: Manuel Milà i Fontanals, 1853». *Literatura i identitats*. Valls: Cossetània Edicions, 2004, p. 59-79.
- Pere RAMÍREZ I MOLAS (1989): «Temes i motius del romancer català: llur reflexió a la poesia de Milà i Fontanals». Gunter HOLTUS, Georges LÜDI i Michael METZELTIN (eds.). *La Corona de Aragón y las lenguas románicas*. *Miscelánea de Homenaje*

- para Germán Colón / *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, p. 125-138.
- Manuel REVUELTA SAÑUDO, Rosa FERNÁNDEZ LERA i Andrés del REY SAYAGUÉS (1994): «Manuel Milà y Fontanals». *Catálogo-inventario de los manuscritos y papeles de la Biblioteca de Menéndez Pelayo (Segunda parte)*, Santander: Sociedad Menéndez Pelayo, p. 149-152.
- Jaume RIERA (1993): «Falsos dels segles XIII, XIV i XV». Rafael ALEMANY, Antoni FERRANDO i Lluís B. MESSEGUER (eds.) *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*, I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, esp. p. 479-491.
- Josep M. RIPOLL (1988): «Manuel Jorba: Manuel Milà i Fontanals en la seva època». *Quaderns de Traducció i Interpretació*, 10, 137-139.
- Martí de RIQUER (1985): «Milà i Fontanals, romanista». *Acte inaugural del curs 1985-1986. Celebració del Centenari de Manuel Milà i Fontanals. Discursos commemoratius de Joaquim Molas i Martí de Riquer. 1 d'octubre de 1985*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 29-43.
- Mercedes RODRÍGUEZ PEQUEÑO ([2000]): «Clasicismo y Romanticismo en una poética del siglo XIX: Principios de literatura general y española de Manuel Milà y Fontanals (1873)». Isabel PARAÍSO *et al.* (ed.). *Retóricas y poéticas españolas (siglos XVI-XIX) ...* [Valladolid]: Secretariado de Publicacions e Intercambio Editorial. Universidad de Valladolid, p. 195-216.
- Albert ROSSICH (2011): «L'ortoèpia catalana segons Milà». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 120-135.
- Ignasi ROVIRÓ i ALEMANY (2011): «Manuel Milà i Fontanals i l'impacte de l'estètica a Espanya en el segle XIX». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 136-156.
- Jordi RUBIÓ i BALAGUER (1989): «Contribució als escrits de Manuel Milà i Fontanals anteriors al 1844» i «Breve contribución a la obra literaria de Manuel Milà y Fontanals». *Il·lustració i Renaixença*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 163-223 i 235-271.
- Jordi SEBASTIÀ (1991): «El Curial és una falsificació: polèmica sobre l'autenticitat d'un dels textos cabdals de la literatura catalana». *El Temps*, 379 (23-IX), 28-29.
- Joan SOLÀ (1991): «Milà i Fontanals i la llengua catalana». *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Editorial Empúries, p. 131-151.
- Joan SOLÉ i BORDES i Antoni MIRET i VIA (1997): *Els Milà. Uns hisentdots a Sant Cugat Sescarrigues a principis del segle XIX*. Sant Cugat Sescarrigues: Societat Coral El Raïm.
- Joan SOLÉ i BORDES (2011): «L'entorn familiar dels Milà i Fontanals». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 14-38.
- Joan SOLÉ BORDES (2011): «Milà i Fontanals i Ramon Freixas». Sílvia COLL-VINENT i Isabel de COLMENARES (ed.). *El llegat Milà i Fontanals a la Biblioteca Pública*

Episcopal de Barcelona. Barcelona: Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull / Institut d'Estudis Penedesencs, p. 43-87.

Magí SUNYER (2011): «Manuel Milà i Fontanals i els mites de la Renaixença». *Actes del Simposi Manuel Milà i Fontanals. Vilafranca del Penedès, 12-13 de maig del 2010*. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs, p. 172-186.

Antònia TAYADELLA (1984): «*L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals*. Manuel Jorba... 1989; 329 p.». *Anuari Verdaguer*, [4], 236-238.

Anna Maria VILLALONGA (2007): «La literatura popular i la tradició misògina. Algunes balades del *Romancerillo catalán*». *Llengua & Literatura*, 18, 75-106.